ED VAN THIJN

Is het PvdA-socialisme een wegwerpideologie?

1. Pragmatici vs. ideologen

In het licht van de progressieve samenwerking is binnen de PvdA een discussie ontbrand over de betekenis van het 'Socialisme Nu'. Deze discussie komt in twee kramen tegelijk te pas.
Enerzijds in de kraam van de voorstanders van een Progressieve Volkspartij die menen dat een ideologie in het algemeen en het socialisme in het bijzonder als politiek strijdmiddel hebben afgedaan. Politiek dient op programmatische basis te worden bedreven. Het PvdA-socialisme zit boordevol verstarrende dogma's, hobby's, stokpaardjes. Trouwens, wie weet nog wat socialisme is als linkse PSP-ers en rechtse DS70-ers zich van dit etiket bedienen? Het is nu tijd voor een niet-socialistische Progressieve Volkspartij die een nieuw elan in de Nederlandse politiek zou kunnen brengen.
Anderzijds komt deze discussie in de kraam te pas van de tegenstanders van zo'n Progressieve Volkspartij. Zij menen dat het socialisme meer dan ooit kansen heeft als motor voor maatschappijvernieuwing te functioneren. Zij vinden dat het PvdA-socialisme in de na-oorlogse jaren al teveel is verschraald. Hieraan schrijven zij toe dat de hernieuwde ideologische belangstelling, het maatschappijprotest onder vele jongeren in de afgelopen jaren zich voornamelijk buiten de PvdA heeft afgespeeld. Als de PvdA in de komende jaren vat wil krijgen op de jonge kiezers dan zal ze haar ideologische identiteit duidelijker moeten markeren. Het laatste wat moet gebeuren is dat het socialisme wordt geofferd op het altaar van de progressieve samenwerking.
Het is niet te hopen dat deze strijd tussen pragmatici en ideologen de discussie over verdergaande progressieve samenwerking gaat beheersen. Dat zou kunnen worden voorkomen als een aantal elementen in deze discussie, die nu door elkaar dreigen te lopen, zorgvuldig uit elkaar worden gehouden. Ik denk daarbij aan de volgende facetten:

a. Dat het PvdA-socialisme verstarringsverschijnselen vertoont behoeft nog niet te betekenen dat het socialisme als ideologie overboord moet worden gezet.
b. Bijstelling van het PvdA-socialisme aan gewijzigde omstandigheden

moet niet gelijk worden gesteld aan verschraling maar kan evengoed tot een zekere radicalisering leiden.

c. Handhaving en zelfs radicalisering van het PvdA-socialisme behoeft de totstandkoming van iets als een Progressieve Volkspartij geenszins uit te sluiten.

2. Het PvdA-socialisme tussen twee vuren

Onder een ideologie versta ik een reeks van samenhangende beleidsdoeleinden en -instrumenten, geplaatst tegen de achtergrond van een visie op de maatschappelijke ontwikkeling, in staat om aanhangers emotioneel te binden en zo mogelijk te activeren. Het is tegelijkertijd een *inspiratiebron*, een *politieke strategie* en een *maatschappijvisie*.

Het SDAP-socialisme (althans in de beginjaren) wilde een inspiratiebron zijn voor de economisch uitgebuite arbeiders, hun politiek zelfvertrouwen geven door hen ervan te doordringen dat zij door aaneensluiting en politieke actie hun eigen lotsverbetering konden bewerkstelligen. Het was tevens een politieke strategie: via de verkrijging van het algemeen kiesrecht kon de politieke macht worden veroverd. Via de politieke macht zouden de produktiemiddelen aan de kleine elite van bezitters worden onttrokken en in handen van de gemeenschap worden gebracht. Het was tevens een maatschappijvisie: het einddoel zou zijn een socialistische orde, waarin niet naar winst maar naar behoefte zou worden geproduceerd en iedereen zich naar eigen wensen en mogelijkheden vrij zou kunnen ontplooien.

Ook het na-oorlogse PvdA-socialisme trachtte in het bijzonder aan de economisch zwakkeren te appelleren, maar deze aanduiding omvatte meer dan de arbeiders alleen. De politieke strategie stond in het teken van de hervormingsarbeid. De overheid moest worden benut om kleine verbeteringen tot stand te brengen in de levensomstandigheden van de zwakke groepen in onze samenleving. De maatschappijvisie was minder gericht op een omvorming van de huidige samenleving in een socialistische orde, maar op een geleidelijke verbetering van de bestaande samenleving in 'socialistische richting'.

In de jaren zestig kwam het PvdA-socialisme tussen twee vuren te liggen. Twee groepen critici kwamen op: de pragmatici en de ideologen, die nu nog hun stempel op de discussie over de grondslagen van het PvdA-socialisme drukken. Beide stromingen verweten de PvdA-politici (op landelijk zowel als gemeentelijk niveau), dat hun praktische hervormingsarbeid wel erg vèr afstond van hun ideologische uitgangspunten. Beide signaleerden verschijnselen van paternalisme, regenten-mentaliteit, bestuurlijk opportunisme, die weinig in overeenstemming waren met het streven naar een betere samenleving waarin alle burgers zeggenschap zouden kunnen hebben over hun eigen leef-, woon- en werksituatie. Voor de pragmatici betekende dit het bewijs dat het socialisme zich had overleefd

en dat het tijdperk der ideologieën definitief voorbij was. Voor de ideologen betekende het alleen maar dat de aan de macht zijnde politici het met de ideologie niet zo nauw namen en dat een aflossing van de wacht noodzakelijk was om het socialisme te kunnen redden.
Zowel de pragmatici als de ideologen hadden gelijk dat er een brede kloof was ontstaan tussen ideologie en praktisch handelen. Maar noch het afschaffen van de ideologie, noch het wegwerpen van de politici was hierop het enig juiste antwoord. Het is zeer wel denkbaar dat de kloof ontstaan was door onvoldoende aanpassing van het PvdA-socialisme aan de gewijzigde omstandigheden die tijdens de vernieuwingsgolf in de tweede helft van de zestiger jaren tot uitdrukking kwamen. Het stond dan ook geenszins vast dat een vernieuwde ideologie niet nog een belangrijk en wellicht onmisbaar strijdmiddel zou kunnen zijn.

3. De na-oorlogse ontideologisering

Aanpassing van het PvdA-socialisme zal zowel door de pragmatici als door de ideologen met wantrouwen worden bekeken. De pragmatici zullen het verloren tijd vinden. Het socialisme is toch niet meer te redden. De ideologen zullen zeggen: er is al zoveel aangepast. Er is zo weinig nog over van de oorspronkelijke idealen. Een nieuwe aanpassing is de nekslag.
Beide stromingen gaan er hierbij vanuit dat aanpassing identiek zou zijn aan verschraling, identiteitsverlies, ontideologisering. Zij baseren hun oordeel op de feitelijke gang van zaken in de na-oorlogse periode. Het is echter niet uitgesloten dat één van de grootste fouten die bij dit aanpassingsproces gemaakt zijn juist deze gelijkstelling van bijstelling en verschraling is geweest. Wanneer de bijstelling hand in hand was gegaan met een zekere radicalisering had misschien voorkomen kunnen worden dat de PvdA pas in een zeer laat stadium enige aansluiting kreeg bij de maatschappelijke vernieuwingsbewegingen.
In een aantal opzichten was de aanpassing onvermijdelijk en juist. De ontwikkeling van arbeidersbeweging naar volkspartij, de maatschappelijke doorbraak was een noodzakelijke aanpassing aan de maatschappelijke realiteit. Het zich manifesteren als constructieve regeringspartij, die zich toelegde op concrete verbeteringen in de levensomstandigheden van de mensen, lag in de na-oorlogse reconstructie-jaren voor de hand. Dat men de nationalisatie van de produktiemiddelen minder vanuit principieel oogpunt, maar meer uit doelmatigheidsoverwegingen ging bezien, paste bij de maatschappelijke ontwikkeling, waarbij de nationale overheid over moderner technieken kon beschikken om de economie te beheersen.
Maar was het nodig daarbij geleidelijk de wezenskenmerken van de ideologie te doen verzanden?

a. Het PvdA-socialisme deed hoe langer hoe minder pogingen de mensen

zelf te activeren. Meer en meer werd haar opstelling gekenmerkt door een zekere mate van paternalisme. Wij, socialisten, wisten wat beter voor de mensen was. Wij werden de planners, de ordenaars, de regelaars. In onze verzuilde samenleving vertegenwoordigden wij aan de top het volksdeel van de economisch-zwakkeren. Als wij maar regeerden, dan kwam het allemaal best voor elkaar. In de 'Weg naar Vrijheid' stond precies hoe het allemaal moest.

b. Het verkrijgen van de politieke macht werd niet langer gezien in het kader van een strategie, kritiek op maatschappijhervorming, maar werd doel op zichzelf. Wij regeerden als wij vonden dat er wat te regeren viel, al was dat nog zo weinig. Wij accepteerden het politieke instrumentarium waarmee we werkten zoals het was, ongeacht de vraag of het bijdroeg tot maatschappijhervorming of eerder daarop een rem zou kunnen zijn. Wij werden dan ook geïdentificeerd met *Dé Overheid*. Niet een overheid die zijn bestaansrecht ontleende aan de mensen zelf, maar een verbureaucratiseerde overheid die zich vaak tegenover hen opstelde.

c. We plaatsten de kleine verbeteringen die we ontegenzeggelijk voor de mensen bereikten niet in een weidser perspectief, in een totaalvisie op het maatschappelijk gebeuren, maar beperkten ons tot de smalle marges van de politieke mogelijkheden van het moment.

4. De boot gemist in de vernieuwingsjaren

De rekening kregen wij in de vernieuwingsjaren '66-'67 gepresenteerd toen wij de aansluiting met een politiek hevig geïnteresseerde jonge generatie volledig misten.

a. Er ontstond een ware opstand tegen het paternalisme in de politiek. Democratisering, inspraak, zelfbeslissingsrecht, actie aan de basis, buitenparlementaire oppositie waren aan de orde van de dag. Op tal van bestuurlijke niveaus: in gemeenten, universiteiten, scholen en partijbesturen waren het vaak de socialisten die het het hardst moesten ontgelden.

b. Politiek, partijen, overheid kwamen in diskrediet. Zij werden gezien als ongeschikt om als reguleringsmechanismen in het maatschappelijk gebeuren op te treden. Dit werd het startsein voor de actiegroepen, de buitenparlementaire oppositie, de roep om decentralisatie. PvdA-socialisten werden te zeer met de overheid geïdentificeerd, zelfs in de oppositie, om als geloofwaardige kanalisatoren van deze ontwikkeling op te kunnen treden. Een deel van het vernieuwingsstreven richtte zich op de omvorming van de overheidsorganen zelf: de gekozen regering, de gekozen burgemeester, de openbaarheid, enz. Een ander deel vond deze pre-occupatie met de overheid staatsrechtelijk geknutsel dat de aandacht van de werkelijke problemen afleidde. In beide gevallen werd

de politieke macht, zoals deze vandaag functioneert, gewantrouwd als middel tot verdergaande maatschappijhervorming.

c. Het PvdA-socialisme werd ook aangevallen op een gebrek aan maatschappijvisie. De behoefte aan maatschappijkritiek voltrok zich in belangrijke mate buiten de PvdA om. PvdA-ers werden gezien als sleutelaars die de bestaande maatschappelijke verhoudingen accepteerden. In de nieuwe spanningsvelden die ontstonden, nam de PvdA ook vaak ambivalente posities in: milieu-defensie, onderwijsvernieuwing, cultuurexperimenten, waren kwesties waarbij het niet altijd om het zacht te zeggen de socialistische bestuurders waren die de spits der vernieuwing afbeten.

Deze ontwikkelingen onderstreepten de afnemende betekenis van het PvdA-socialisme als ideologie. Niet meer in staat om te inspireren, activeren, mobiliseren, onherkenbaar als strategie voor politieke actie, te weinig visie op de maatschappelijke toekomstontwikkeling om in het vernieuwingsproces als voortrekker en wegwijzer te kunnen optreden.
Het PvdA-socialisme heeft te weinig spankracht getoond om in het maatschappelijk veranderingsproces van de jaren zestig een kanaliserende functie te kunnen vervullen. De vraag is of enige ideologie, welke dan ook, daartoe in staat zou zijn geweest. Ligt het tempo waarin zich maatschappelijke veranderingen voltrekken niet zo hoog dat elke ideologie een verstarrend element zou zijn? Kortom, hebben de pragmatici gelijk als zij zeggen dat het einde der ideologieën nabij is, partiële herlevingsverschijnselen bij kleine minderheidsgroepen ten spijt?

5. Toekomstshock

Als wij Alvin Toffler's 'Futureshock'[1] moeten geloven, is dat zeker het geval. Toffler geeft een meeslepende beschrijving van het maatschappelijk veranderingsproces, dat zich, naar zijn mening, in steeds sneller tempo aan ons zal voltrekken. Hij geeft een schildering van een drietal elementen in dit zich versnellende veranderingsproces.

a. In de weggooimaatschappij vervluchtigt de relatie tussen de mens en de dingen om hem heen. Maar ook de relatie tussen mensen: collega's, familie, vrienden en buren. Hij wordt mobieler, reist meer, verhuist meer, verandert van betrekking, wordt gereorganiseerd binnen zijn bedrijf. De organisaties waarin hij verkeert veranderen in steeds sneller tempo. In plaats van een bureaucratisering van de samenleving, vindt een 'adhocratisering' plaats; hiërarchische structuren maken plaats voor concrete projectgroepen, zowel binnen bedrijfsleven als overheid, die na volbrenging van hun taak, verdwijnen als sneeuw voor de zon.
b. De mens wordt in steeds sneller tempo geconfronteerd met nieuwe dingen. Niet de overheid veranderde onze samenleving maar de industrie

die in het verleden de auto, de t.v., nieuwe verpakkingsmaterialen, enz. introduceerde. Deze technologische ingrepen in onze omgeving zullen zich in steeds sneller tempo voltrekken. Tal van wetenschappelijke ontwikkelingen—ook op medisch-biologisch terrein—zullen ons waardenpatroon ingrijpend wijzigen en de rustpunten in onze samenleving onder druk zetten: het gezin, de buurt, de vereniging enz.

c. In plaats van de door cultuurpessimisten voorspelde standaardisatie van het maatschappelijk leven, zal zich een enorme diversificatie aftekenen. De mens zal overladen worden met een overdaad aan informatie, keuzemogelijkheden, subculturen, vluchtmogelijkheden, nieuwe waarden en normen, enz.

De clou van Tofflers Toekomstshock is nu dat het menselijk aanpassingsvermogen, als we niet oppassen, te zwaar op de proef gesteld wordt door deze versnelde veranderingsprocessen en in een toestand van shock dreigt te geraken. Toekomstshock is een in tijd uitgedrukte variant op het verschijnsel cultuurshock: iemand die van het ene moment op het ander in een vreemd cultuurpatroon wordt geplaatst en al zijn referentiekaders kwijt raakt. De steeds sneller op gang komende veranderingsprocessen beroven menigeen binnen enkele jaren van zijn houvasten, zodat hij een vreemdeling in zijn eigen omgeving dreigt te worden. De gevolgen kunnen funest zijn voor een samenleving.

Toekomstshock kan leiden tot apathie, onverschilligheid, nonparticipatie, vervreemding, escapisme. Het kan ook leiden tot gewelddadig protest, uitbarstingen van rage. Niet alleen individuen, maar ook groepen, gemeenschappen, overheden kunnen futureshocked raken. In feite doet zich de vraag voor of iemand in onze samenleving op den duur nog in staat is de veranderingsprocessen te overzien, laat staan te beheersen.

Als we ons democratisch systeem willen redden, aldus Toffler, dan zullen we een aantal toekomstgerichte maatregelen moeten nemen. Ons onderwijssysteem zal radicaal herzien moeten worden: in plaats van feitenkennis, gerichtheid op heden en verleden, zullen de kinderen geschoold moeten worden in aanpassingsmethodieken die hen wapenen tegen onvoorziene veranderingen.

Onze samenleving zal een greep moeten krijgen op de technologische veranderingen. Deze dienen op zodanige wijze tot stand te komen dat de maatschappelijke gevolgen van technologische processen van meet af aan bij de besluitvorming worden ingebouwd. De toekomst is te belangrijk om aan de technocraten over te laten. Zij is te ongewis dat niet iedere burger met evenveel recht de doelstellingen van het toekomstbeleid mede zou kunnen bepalen. Niemand heeft in de wervelstorm van veranderingen nog de wijsheid in pacht. Nodig is een anticiperende democratie, een zodanige omvorming van onze democratie dat iedere burger in staat is mee te denken over de criteria waaraan de toekomstontwikkelingen dienen te worden getoetst.

Hoe, dat laat Toffler in het midden. Maar één ding staat voor hem vast. De beproefde instituties, waaronder de oude ideologieën, zijn te verstard om in dit proces van aanpassing nog een belangrijke functie te kunnen vervullen.

6. Een nieuwe behoefte aan een nieuwe ideologie?

Betekent dit een bevestiging van het standpunt der pragmatici dat het tijdperk der ideologieën definitief voorbij is? Dat ook het PvdA-socialisme ten prooi zal vallen aan de vernietigingsdrang van de weggooimaatschappij? Het tegendeel kon wel eens het geval zijn.

a. Inspiratiebron

De behoefte aan een politieke inspiratiebron kan, juist in een tijd van wervelende veranderingen, wel eens groter zijn dan menigeen denkt. Maar dan een inspiratiebron die zich in het bijzonder richt—naast de in materieel opzicht zwakkere groepen—op de in immaterieel opzicht achtergestelden. Tot dusver heeft in het PvdA-socialisme in de allereerste plaats de materiële ongelijkheid in onze samenleving centraal gestaan. In de naoorlogse verzorgingsstaat zijn dankzij de welvaartsgroei en de sociale voorzieningen de scherpste kantjes van deze ongelijkheid weggeslepen. Verschillen zijn er echter blijven bestaan. Het toenemend veranderingstempo in onze samenleving maakt dat deze objectief kleiner wordende verschillen subjectief steeds zwaarder gaan wegen. De ongecontroleerde veranderingsprocessen treffen immers de zwakste groepen in onze samenleving het hevigst: de bewoners van saneringsbuurten in een zich vernieuwende stad, de minst-geschoolde arbeiders in een zich moderniserende industrie, de kinderen uit achtergestelde milieus in een zich stroomlijnend onderwijssysteem. Het zijn dit soort groepen die in de zich steeds sneller veranderende maatschappij onder de zwaarste 'stress' komen te staan. Zij zijn het die als eerste het slachtoffer worden van Toekomstshock. Het is onder deze groepen dat de gevoelens van machteloosheid het snelst toenemen en het vertrouwen in politiek, parlement, overheid het sterkste daalt. Het is een levensvoorwaarde voor onze parlementaire democratie dat het vertrouwen van deze groepen wordt teruggewonnen door een politieke beweging die hen weet te inspireren en te doordringen van het feit dat zijzelf de mogelijkheid hebben de ongelijkheid in onze samenleving op te heffen. Die hun weer het politieke zelfvertrouwen weet te geven en hen kan motiveren aan het politieke proces deel te nemen. Het PvdA-socialisme kan hiertoe een bijdrage leveren mits de immateriële benaderingswijze meer accent krijgt. In de veranderende samenleving gaat het er primair om te voorkomen dat een 'survival of the fittest'-situatie ontstaat. Verschillen in aanpassingsvermogen aan veranderende omstandigheden moeten zoveel mogelijk worden weggenomen. Om Toekomstshock bij de zwakste groe-

pen in onze samenleving te voorkomen dienen alle burgers in gelijke mate in staat te worden gesteld zich in aanpassingsvermogen te scholen. Meer dan ooit dient het PvdA-socialisme zich te richten op toekomstgericht onderwijs, vorming, permanente educatie, welzijnszorg, cultuurbeleid, opbouwwerk, milieu-bewustzijn, enz.

b. Strategie

Maar een inspiratiebron alleen is niet voldoende. Wanneer men de mensen tot politieke activiteit wil inspireren zal men tevens een herkenbare strategie moeten ontwikkelen die hun de weg wijst waarlangs zij, door actieve deelneming, hun positie van achtergesteldheid kunnen opheffen. Daarmee komt de vraag aan de orde van de greep van de politieke macht op de veranderingsprocessen in onze samenleving. Ten onrechte wordt er dikwijls van uitgegaan dat het nauwelijks meer een twistpunt is dat de invloed van de overheid in ons maatschappelijk bestel dient toe te nemen. De snelle veranderingsprocessen maken immers dat het tempo waarin de overheidsinvloed zich uitbreidt achterblijft bij het tempo waarin zich allerlei structuurveranderingen in onze samenleving voltrekken.
Het aanpassingsvermogen van het bedrijfsleven aan de veranderende samenleving is veel groter gebleken dan dat van de verouderende overheidsstructuren. De overheid, met toenemende bevoegdheden, verliest terrein. Nog altijd kampend met hèt probleem van de jaren vijftig: de woningnood, overrompeld door hèt probleem van de jaren zestig: het verkeer, wordt zij thans geconfronteerd met hèt probleem van de jaren zeventig: de milieu-vervuiling. Ondanks de centrale plaats die alle politieke partijen aan de overheid toekennen zijn het andere machten die de maatschappelijke prioriteiten bepalen. Terecht schrijft Bram Peper: 'In onze, met parlementair-democratische middelen toegeruste, kapitalistische maatschappijvorm onttrekken zich belangrijke sectoren, zoals de economische, grotendeels aan de invloedssfeer van de politiek' (S&D, augustus-september 1971, p. 417). De politiek krijgt daardoor iets van een spiegelgevecht. Politieke partijen kunnen via de verouderde overheidsstructuren noch op regeringsniveau, noch op gemeentelijk niveau hun voornemens waarmaken en verliezen hun geloofwaardigheid. Een politieke beweging die temidden van de veranderingsprocessen de mensen politiek wil activeren en hun de weg wil wijzen hun positie van achtergesteldheid op te heffen, zal zich terdege moeten bezinnen op de functionering en de reikwijdte van de overheid, alvorens dit middel te adverteren als instrument van maatschappijhervorming. Het gaat er om in de komende jaren een greep te krijgen op de veranderingsprocessen. Dat kan alleen wanneer wij erin slagen uit de smalle marges van de ondernemingsgewijze produktie te breken. Wanneer wij erin slagen nieuwe technieken te ontwikkelen om deze processen te beïnvloeden: wetenschapsbeleid, sociale planning (vgl. de commissie-de Wolff), regulering kapitaalmarkt, effectieve ruimtelijke

ordening, enz. En wanneer wij erin slagen deze invloed uit te breiden tot het niveau waarop de meest essentiële beslissingen worden genomen, nl. het bovennationale niveau. Het is niet toevallig dat het de Europeaan Mansholt is die om een nieuwe Marx heeft gevraagd. Zeker is het dat de veranderingsprocessen alleen dan beheerst kunnen worden als de relatieve achterstand van de politieke macht op de maatschappelijke ontwikkeling wordt opgeheven.

c. Maatschappijvisie

Een inspiratiebron om de mensen tot politieke activiteit te bewegen; een strategie om hen de weg te wijzen waarlangs concrete resultaten kunnen worden bereikt; blijft nog de vraag naar de maatschappijvisie: waarheen leidt dit alles? Welke ideale maatschappijvorm staat ons voor ogen? Deze vraag is niet zomaar met een pasklare blauwdruk te beantwoorden. De vraagstelling vloeit ook voort uit een te statische benadering vanuit het socialisme: De maatschappij is onrechtvaardig. Wij, socialisten willen haar veranderen. Daarom zijn we progressief. Anderen willen dat niet. Daarom zijn ze conservatief. Zo simpel liggen de zaken echter niet meer. De maatschappij wijzigt zich in sneltreinvaart. Wij worden geconfronteerd met een tumultueus veranderingsproces. De vraag is: willen wij ingrijpen, bijsturen, richting bepalen? Zo ja, aan welke criteria toetsen wij dan de veranderingen die wij willen stimuleren, laten begaan dan wel afremmen?
Het antwoord is dat 'wij' deze criteria vanuit de politiek niet zonder meer kunnen aandragen. Eén van de gevolgen van de veranderende samenleving is stellig geweest dat politiek en burgers dichter bij elkaar zijn gebracht. De regentachtige leiders bestaan niet meer. De televisie drong de vergaderzalen binnen. De openbaarheid brak menige binnenkamer open. Maar het feitelijk dichter bij elkaar komen van politiek en burgerij heeft psychologisch de afstand eerder vergroot dan verkleind. Want meer dan ooit kregen de burgers door dat de politiek minder machtig was dan ze dachten. Dat deze evenzeer overrompeld wordt door veranderingsprocessen, zich vergaloppeert als hij een visie op de toekomst moet ontwikkelen. Dat de politiek hijgend achter incidentele gebeurtenissen aanholt en geen samenhangende visie heeft op het maatschappelijk gebeuren. De politiek heeft de wijsheid niet in pacht, kan die ook niet in pacht hebben. De politiek kan slechts de instrumenten aandragen om de veranderingsprocessen te reguleren. De doelstellingen van het beleid, de criteria waaraan veranderingen dienen te worden getoetst, dienen uiteindelijk te worden ontleend aan de burgers zelf. Een politieke beweging die de pretentie heeft de maatschappij te hervormen zal deze maatschappij eerst open moeten breken, opdat alle burgers de kans krijgen zelf hun toekomst mede te bepalen.
Dat betekent dat onze hele politieke en maatschappelijke besluitvormingsmachinerie op participatie moet worden afgestemd. Staatkundig bestel,

bestuurlijke organisatie, ondernemingsstructuur, onderwijssysteem, verenigingsleven, enz. zullen radicaal op communicatie van onderop moeten worden afgestemd. Nieuwe communicatietechnieken zullen hieraan dienstbaar moeten worden gemaakt. Ook vormen van directe democratie, zoals bijv. het recht van initiatief, zullen serieus moeten worden heroverwogen. Voorzover vanuit de politiek een samenhangende maatschappijvisie kan worden ontwikkeld, heeft deze niet zozeer de vorm van een pasklare blauwdruk voor de maatschappij van morgen, maar van een actieprogram voor de veranderingsprocessen van vandaag; aangevende welke machten aan de top onder controle moeten worden gebracht en welke kanalen aan de basis moeten worden geopend opdat alle burgers gelijke kansen krijgen de veranderingsprocessen te beïnvloeden. Niet de ontwikkeling van een produktiesysteem naar behoeften is het primaire doel, maar een politiek besluitvormingsproces waarin de kiezers de prioriteiten bepalen.

7. Een participatie-ideologie als inzet van de polarisatie

Opkomen voor de mensen met de grootste aanpassingsproblemen aan de veranderende omstandigheden. Hen motiveren via de politiek te werken aan de opheffing van hun achterstelling. Een politiek systeem dat in staat is de veranderingsprocessen te beheersen. Dat bovendien ingesteld is op communicatie van onderop, zodat de mensen zelf de doelstellingen van het toekomstbeleid kunnen aangeven. Betekent dit in feite niet een pleidooi voor een inhoudsloze ideologie? Een pleidooi voor participatie om de participatie, de inspraak om de inspraak? Zonder dat wij ons bekommeren over de wijze waarop daarvan gebruik wordt gemaakt? Ik dacht van niet.

Het gaat niet om participatie zonder meer. Het gaat om de *gelijkheid* van participatie. In onze samenleving met zijn immateriële ongelijkheid, o.a. het verschil in opleidingsmogelijkheden, hebben de geijkte participatie- en inspraakvormen de neiging de ongelijkheid eerder te vergroten dan te verkleinen. Het politiek bezig zijn doet een zwaar beroep op de verbale expressiemogelijkheden die ongelijk ontwikkeld zijn. Daardoor dreigen de mondigen mondiger, de onmondigen onmondiger te worden. Gelijkheid van participatie betekent dat naar mogelijkheden wordt gezocht om bij de democratisering van ons politieke proces in het bijzonder de zwakkere groepen in staat te stellen hun preferenties tot uitdrukking te brengen.

Het gaat voorts ook om de *vrijheid* van participatie. Deze wordt in de huidige maatschappijstructuur gehinderd door manipulaties van moeilijk te controleren machten. Vrijheid van participatie betekent dat dit soort machten in permanentie dient te worden opgespoord, ontmaskerd, onschadelijk gemaakt, opdat iedereen zoveel mogelijk in volle vrijheid zijn preferenties tot uitdrukking kan brengen.

Het gaat tenslotte om participatie in *solidariteit*. Participatie temidden van toenemende veranderingen zal vaak de neiging tot incidentalisme en

groepsegoïsme vertonen. Het zal voor een politieke beweging die op wil komen voor de zwakke groepen noodzakelijk zijn voortdurend de samenhangen in het oog te houden en onder de aandacht te brengen. De participerende burger zal permanent doordrongen moeten worden van de consequenties van zijn standpuntbepaling. Meer woningen tegen betaalbare huren? Akkoord, maar dan ook een verzwaring van de belastingdruk. Leefbaarheid voor de steden? Akkoord, maar dan ook beperking van het autogebruik, enz.
Een participatie-ideologie dus die er op uit is ons politiek en maatschappelijk bestel zo te democratiseren dat de burgers op gelijke wijze in vrijheid en solidariteit de criteria kunnen aangeven waaraan de te reguleren veranderingsprocessen dienen te worden getoetst.
Maar hoe staat het dan met de polarisatie? Zal niet iedere politieke partij in Nederland deze participatie-ideologie onderschrijven? De praktijk van de laatste jaren leert dat het tegendeel het geval is. De politieke tegenstellingen zijn inhoudelijk op tal van punten verzacht. Alle partijen komen op voor sociale rechtvaardigheid. Alle partijen zijn voor collectieve voorzieningen. Maar de partijen staan briesend tegenover elkaar als het om concrete voorstellen gaat tot democratisering van onze besluitvormingsmachinerie.
Het onderscheid in de Nederlandse politiek is niet dat de één progressief is omdat-ie veranderingen wil of de andere conservatief is omdat-ie ze wil tegenhouden. De veranderingen in onze samenleving overspoelen alle partijen en niemand kan ze stopzetten, al is hij nog zo conservatief. In dit opzicht zijn alle partijen dus progressief. Maar de kardinale vragen zijn: willen wij proberen de veranderingsprocessen onder controle te brengen? Willen wij daarbij criteria hanteren ontleend aan de preferenties van alle burgers? Kortom: willen wij de structuur van ons politieke systeem democratiseren? Op deze vragen zeggen onze tegenstanders nee. Geen allesbeheersende greep op de oncontroleerbare machten die de veranderingsprocessen aanjagen. Geen fundamentele democratisering van onze besluitvormingsmachinerie die de macht over de toekomst van onze samenleving in handen zou kunnen leggen van de mensen zelf.
De polarisatie is een democratiseringsmethode om de mensen in staat te stellen te kiezen. Maar het is meer dan dat. De vraag òf men dat wil is een vitale scheidslijn in de Nederlandse politiek. De polarisatie, zo gezien, is een wezenlijk element van de participatie-ideologie.

8. Een progressieve volkspartij in losse pakking

Deze participatie-ideologie werkt niet alleen onderscheidend. Zij werkt ook bindend tussen de potentiële partners in een Progressieve Volkspartij. De geschetste aanpassingen die naar onze mening het PvdA-socialisme moet ondergaan, wil zij in de tijd van Toekomstshock mee kunnen blijven draaien, zijn niet nieuw. Zij hebben zich reeds volop voltrokken ten ge-

volge van het omvormingsproces dat de PvdA in de laatste jaren onder invloed van de vernieuwingsbewegingen heeft doorgemaakt. Een omvormingsproces waarbij het PvdA-socialisme de kloof tussen ideologische uitgangspunten en praktisch handelen alsnog heeft trachten te herstellen. Dit ging uiteraard niet zonder schokken, met name op niveaus waar PvdA-ers bestuurlijk doende waren en vaak tot mikpunt van de vernieuwingsbewegingen werden uitgeroepen. Sommigen van hen hebben deze ontwikkeling niet mee kunnen maken en hebben een nieuw politiek tehuis gezocht in DS'70. Het zijn zowel de ideologen als de pragmatici onder de vernieuwers geweest die het omvormingsproces hebben bevorderd. Het zijn de ideologen van Nieuw Links geweest die de partij weer 'ideologiebewust' hebben gemaakt. Ondanks hun grote invloed op de mentaliteitsverandering hebben zij echter inhoudelijk aan de vernieuwing van oude vormen en gedachten niet op overmatige wijze bijgedragen.
Daarentegen hebben, merkwaardigerwijs, de pragmatici van D'66 op de inhoudelijke aanpassing van het PvdA-socialisme grote invloed gehad. De participatiedemocratie, die de socialisten sinds de invoering van het algemeen kiesrecht ten onrechte hadden laten liggen, is onder invloed van D'66 weer opgepakt, zij het dat over uitvoering en institutionalisering belangrijke meningsverschillen zijn blijven bestaan. Maar de bezetenheid waarmee D'66 het democratisch gehalte van ons politieke systeem ter discussie heeft gesteld, heeft de PvdA niet onbewogen gelaten. En daarmee is zij, samen met D'66, teruggekeerd tot wat door David Caute genoemd is 'het waarmerk van links' door de eeuwen heen, nl. de eis van volkssoevereiniteit. 'Niet de verknochtheid aan planning is kenmerkend voor links, maar de eis van beheersing en deelname door het volk'. ('De Linkse Traditie in Europa', 1966, p. 42.)
Ideologisch staan pragmatici en ideologen dus dichter bij elkaar dan zij denken. Een constatering, die niet de bedoeling heeft om aan te tonen dat de gemeenschappelijke ideologie voor een Progressieve Volkspartij al voor het oprapen ligt.
Al wordt in D'66-kringen met ontzag geput uit het zgn. Meadowsrapport van de Club van Rome, dat beschrijft hoe onze industriële samenleving bezig is zelfmoord te plegen. Eén van de leden van deze Club, dr. Aurelio Peccei, directeur van Olivetti, zou zelfs gezegd hebben: 'Het kapitalisme zal fundamenteel moeten veranderen. De vrijheid om winst na te jagen zal aan strakke banden moeten worden gelegd. Het winstprincipe doodt zichzelf op den duur' (W. L. Brugsma, 'Een nieuwe Marx', Haagse Post, 29/9-5/10 1971, p. 24). Toch is dat nog geen reden om D'66 een ideologie op te dringen als ze daarvan niet gediend is. Maar omgekeerd mag de ideologie bij de totstandkoming van de Progressieve Volkspartij ook geen breukpunt zijn. Er is geen reden van de PvdA te vragen om wille van de lieve samenwerking haar ideologie overboord te zetten. Zeker niet nu deze mede onder invloed van D'66 zo grondig is vernieuwd.
Het zou trouwens jammer zijn als de discussie over progressieve samen-

werking te zeer in het teken van een ideologieënstrijd zou worden gezet. Dat zou de aandacht afleiden van de hoofdzaak, nl. de totstandbrenging van een politieke meerderheid in ons land die bereid is in de veranderingsprocessen in te grijpen. Er is geen twijfel dat beide partijen—ongeacht hun ideologische uitgangspunten—dit nastreven. Welnu, dan is er geen tijd te verliezen.

Dat zelfde geldt voor de discussie over partijvorming als zodanig. Op het Scheveningse congres over Politieke Vernieuwing (25 september 1971), georganiseerd door 'Civis Mundi' heeft Hoogerwerf opgemerkt dat de discussie over politieke vernieuwing teveel over partijstructuren en te weinig over beleidsdoeleinden gaat. Als echter de politieke vernieuwing zich op de beleidsdoeleinden moet kunnen concentreren, dan zal met betrekking tot de partijstructuren meer soepele onverschilligheid aan de dag moeten worden gelegd. In zijn stellingen voor dat zelfde congres pleit Van der Ven (D'66) voor één grote Volkspartij 'voor experimentele politiek'. De vraag is echter of zo'n Volkspartij zèlf niet inzet van experimentele politiek zou moeten zijn. Zou in een tijd van Toekomstshock een Volkspartij niet iets heel anders moeten zijn dan een hechte organisatie met één bestuur, één congres, één vlag, enz.? Ook de partijvorming zal dienstbaar moeten worden gemaakt aan ons streven naar een participatiedemocratie. De vraag is nu of een twee-partijenstelsel nu de best denkbare partijvorming is om de participatie-democratie tot haar recht te doen komen. Zeker, de kiezers moeten in staat zijn hun eigen regering te kiezen. Maar dat kan evenzeer in een tweeblokkenstelsel. Daarbij is partijfusie niet noodzakelijk en kan met een samenwerking in 'lossere pakking' worden volstaan.[2]

Het tweepartijenstelsel heeft, naast het grote voordeel dat het de beslissingsmacht aan de kiezers geeft, diverse nadelen. Het kan gemakkelijk twee monolythische kolossen doen ontstaan die vanuit de partijtoppen volledig worden beheerst. Deze kunnen de neiging vertonen dicht op elkaar te kruipen om de steun van de marginale kiezer te verwerven, zodat de onderlinge verschillen tot nul worden gereduceerd. Zij zijn dan onvoldoende afgestemd op communicatie van onderop, hetgeen verstarrend kan werken, wat zeker in de tijd van Toekomstshock weinig aanbevelenswaardig is.

In een tweeblokkensysteem is elke contracterende partij in staat het akkoord te doen ontploffen. De invloed van de achterban is derhalve groter, de neiging om de verschillen met de tegenvoeter te verdoezelen daardoor veel kleiner. Het dynamisch systeem dat zo ontstaat is, in een tijd van noodzakelijke aanpassing aan toenemende veranderingen, veel aantrekkelijker, al moet deze spankracht betaald worden met het risico van geringere stabiliteit. Die spankracht is echter van groot belang, wil een politieke beweging temidden van de snelle veranderingen toch contact met de kiezers houden en hen omgekeerd ook een houvast kunnen bieden.

In een zo dynamische tijd met wisselende preferenties, subgroepen, om-

standigheden, enz. is het ondenkbaar dat één gesloten Progressieve Volkspartij de gehele, sterk gedifferentieerde achterban zal kunnen bestrijken. Een pluriform samenwerkingsverband van partijen kan het voordeel hebben dat elk der partners op eigen wijze de communicatie met een deel van de (wisselende) achterban zal kunnen vervullen. Zo is de PvdA bezig zich om te vormen tot actiepartij door te trachten parlementaire en buitenparlementaire activiteiten onder één noemer te brengen. Sociale dienstverlening, wijkwerk in saneringsbuurten, belangenbehartiging ten behoeve van achtergestelde groepen, enz. zijn op zich niet voldoende om de mensen tot politieke activiteiten te inspireren. Daarvoor is nodig dat ook dit werk geplaatst wordt in het kader van een maatschappijvisie die in het bijzonder de groepen waarop dit werk gericht is kan inspireren.
De conclusie van dit artikel is dan ook enerzijds een pleidooi om niet op lichtvaardige wijze de ideologie als politiek strijdmiddel overboord te zetten. De naamgeving is daarbij secundair. Anderzijds een pleidooi om de totstandkoming van een Progressieve Volkspartij niet op ideologische disputen te laten afspringen, maar te streven naar een nieuwe partijvorm in zodanige losse pakking dat zowel ideologen als pragmatici daarin op eigen wijze kunnen werken aan de totstandkoming van de participatiedemocratie.

1. Alvin Toffler 'Futureshock'. New York, 1970.
2. Vgl. mijn artikel 'Van partijen naar stembusakkoorden' in 'Partijvernieuwing', 1967.